



**Anton Gasol Magriñà**

Degà del Col·legi d'Economistes de Catalunya

## MISCEL·LÀNIA

Al benvolgut Jacint ROS HOMBRAVELLA, mestre, professor, economista, investigador, observador vigilant i gent de casa del Col·legi d'Economistes de Catalunya.

Col·legiat de mèrit del nostre Col·legi i Premi de la Revista Econòmica de Catalunya al millor llibre d'economia: *Joan Sardá Dexeus. Un economista clave en la España del siglo xx.*

El fermall d'or de la seva selecta bibliografia ens l'ha regalat amb *Pàgines viscudes d'un economista català.*

## FELICĪTAS

*La felicitat és tant més gran com menys l'advertim.*

Alberto MORAVIA, escriptor i periodista (Roma, 1907-1990)

En acabar l'any desitgem felicitat per al nou any. La desitgem per a nosaltres, la nostra família, amics, persones amb les quals ens relacionem, encara que moltes vegades no tinguem clar en què radica per a cadascú aquest bé esquiú. Conta una llegenda hindú que un ésser omnipotent va crear un camp de joc anomenat *terra* perquè els éssers humans poguessin créixer i desenvolupar-se, sent com ell. Però els éssers humans renunciaven a superar obstacles reclamant el seu origen: «No vull jugar, soc part del totpoderós.» Ningú volia créixer! El creador es va preocupar i amb el concurs de tots els éssers celestials van decidir amagar el secret de la felicitat. Després de moltes propostes fallides, un bell àngel femení amb ales molt brillants va dir: «Jo sé el lloc perfecte on podem amagar la felicitat. En el més profund dels seus cors. No es prendran la molèstia de buscar-la allà.» Diu la llegenda que des de llavors la humanitat ha escodrinyat la felicitat en el món exterior, oblidant que es troba al seu interior.

La publicitat s'encarrega de tirar-nos en cara l'obligació de ser feliços. Ens bombardegen amb les seves receptes infal·libles. Enquestes internacionals, com les realitzades per l'empresa Invaer Gallup, mesuren la quantitat de felicitat per països o regions del món. De ben segur que hi ha moltes, i variades, formes d'acostar-nos a la felicitat. Acabo de llegir una frase (feliç) amb la qual Pablo Neruda va caracteritzar en una oportunitat Federico García Lorca: «Tenia el costum de ser feliç.» El pròleg de la *Història de la felicitat* de Darrin McMahon planteja aquest provocatiu interrogant: la felicitat deu ser com el mite grec d'Eurídice, que se'ns s'escapa quan ens girem per contemplar-la, de manera que desapareix tot just abans no l'aconsegüim albirar?

L'estudi del cervell humà i la seva comparació amb el d'altres espècies ha permès a les ciències neurològiques obrir nous camins per a comprendre la felicitat. Les diverses disciplines científiques han anat aportant tota

mena de llums per poder entendre millor la felicitat i contribuir al fet que tots l'aconeguim. La felicitat, aquest nom femení, provinent del llatí *felicitas*, -ātis, que constitueix un estat d'ànim de la persona que se sent plenament satisfeta per a gaudir del que desitja o per a gaudir d'alguna cosa bona, de manera que la benaurança és l'objectiu últim de l'ésser humà. Un estat d'ànim plenament satisfet que, si és etern, constitueix la felicitat perfecta, la beatitud.

Investigar sobre la felicitat pot semblar una cosa insubstancial, però refutats acadèmics porten anys demanant més proves sobre el benestar emocional de la gent. Recomanen que les estadístiques i enquestes—normalment centrades en ingressos, despeses—incloguin algunes preguntes extra sobre felicitat perquè conduïrien a millors polítiques per a la vida de les persones.

### **Dia Internacional de la Felicitat**

El 20 de març se celebra el Dia Internacional de la Felicitat. Com cada any des del 2012, i ara amb el suport econòmic de la Fundació Ernesto Illy, la Xarxa de Solucions per al Desenvolupament Sostenible de l'ONU (SDSN) i la Universitat de Colúmbia van publicar l'Informe mundial de la felicitat, sobre 155 països, amb dades d'entre 2014 i 2016, que estableix un rànquing segons els seus nivells de felicitat.

Els resultats s'obtenen després de realitzar una enquesta a 1.000 persones de cada país que se sotmeten a una sèrie de preguntes sobre la percepció de la seva qualitat de vida en una escala de 0 a 10. L'informe de l'SDSN té en compte diversos factors per elaborar el rànquing, i són sis els factors més rellevants: PIB real *per capita*; expectativa de vida saludable en néixer, generositat, suport social, llibertat per prendre decisions de vida i percepció de corrupció a les institucions privades i del Govern.

La riquesa d'un país, encara que és important, no és un factor primordial en la mesura de la felicitat, assenyala l'informe. Com a prova, es destaca que l'ingrés als Estats Units va augmentar durant l'última dècada, però els índexs de felicitat van baixar. I és que com va manifestar Simon Kuznets, premi Nobel d'Economia de 1971, i artífex de la comptabilitat nacional: «El benestar d'una nació amb prou feines pot inferir-se del seu ingrés nacional.» I Robert Kennedy, el 18 de març de 1968, va pronunciar la desconstrucció més eloqüent de la definició de PIB en l'inici de la seva campanya presidencial: «El PIB ho mesura tot menys allò que fa que la vida valgui la pena.»

El 2017, l'Informe mundial de la felicitat l'encapçala Noruega amb una puntuació de 7,537 sobre 10. El segueixen —en aquest ordre— Dinamarca, Islàndia, Suïssa, Finlàndia, Holanda, el Canadà, Nova Zelanda, Austràlia i Suècia. Espanya se situa en el lloc 34 de la llista, amb una puntuació de 6,403. En el lloc 11 figura Israel; en el 12, Costa Rica, i en el 14, els Estats Units. A Llatinoamèrica, Xile se situa al número 20, seguit del Brasil (22), Argentina (24), Mèxic (25), Uruguai (28), Guatemala (29), Panamà (30). D'altra banda, els responsables de l'informe destaquen el cas de la Xina, al número 79, que manté els mateixos nivells de felicitat de 1990 i que ha recuperat posicions després d'un marcat descens en la primera dècada del segle XXI. L'últim en la classificació, amb una puntuació de 2,693 punts, és la República Centreafricana, un país sumit en una greu crisi humanitària des de fa dècades que s'ha exacerbat amb la revifalla del conflicte intern entre les milícies Séléka i Antibalaka que s'enfronten al país des de 2013. A la cua de la classificació es col·loquen també Burundi, Tanzània, Síria, Rwanda, Togo, Guinea, Libèria, Sudan del Sud i el Iemen.

«Els països feliços són els que tenen un equilibri saludable de prosperitat —mesurada convencionalment— i capital social, que significa un alt grau de fe en la societat, baixa desigualtat i confiança en el Govern», manifestava Jeffrey Sachs, director de l'SDSN i assessor especial del secretari general de l'ONU. No en va tants països nòrdics, que promouen una sòlida seguretat social, ocupen els primers deu llocs de la llista. En aquests països es reconeix un sentit comunitari i una entesa d'aspirar al bé comú. Els Estats Units, per la seva banda, van caure en el rànquing a causa de la desigualtat, desconfiança i corrupció, va assenyalar Sachs.

«Els aspectes humans són els que importen. Si la riquesa fa més difícil tenir relacions freqüents i de confiança amb altres persones, val la pena?», es preguntava John Helliwell, el principal autor de l'informe i economista a la Universitat de la Colúmbia Britànica del Canadà (en el 7è lloc), que assenyala: «Allò material pot interposar-se en el camí del que és humà.»

És freqüent escoltar això que «els diners no donen la felicitat», però, cal tenir alguns diners per ser feliç: la majoria dels països en les últimes posicions del rànquing viuen una situació de pobresa extrema.

## La paradoxa d'Easterlin

La *paradoxa d'Easterlin* és un concepte clau en l'economia de la felicitat. És un postulat de l'economista Richard A. Easterlin, publicat en un article de 1974 amb el títol «Does Economic Growth Improve the Human Lot? Some Empirical Evidence».

En aquest article es mostra que, tal com prediu la teoria econòmica majoritàriament acceptada, dins d'un país concret, la gent amb més ingressos té una major tendència a afirmar que és més feliç. No obstant això, quan es comparen els resultats de diversos països, el nivell mitjà de felicitat que els subjectes diuen posseir gairebé no varia, almenys en els països on les necessitats bàsiques estan cobertes en la major part de la població.

La paradoxa d'Easterlin ha sigut tractada per Andrew Oswald, de la Universitat de Warwick, juntament amb altres investigacions recents que utilitzen diferents formes de mesurar la felicitat, incloent-hi mesures biològiques, i els resultats han mostrat patrons similars.

L'any 2003, Ruut Veenhoven i Michael Hagerty van publicar noves anàlisis basades en diverses fonts de dades. La seva conclusió va ser que no hi ha la paradoxa i els països es tornen més feliços a mesura que augmenten els seus ingressos. El 2008, els economistes Justin Wolfers i Betsey Stevenson, tots dos de la Universitat de Pennsilvània, van publicar un article en el qual van tornar a examinar la paradoxa d'Easterlin usant noves sèries de dades. Van concloure, igual que Veenhoven, que —al contrari del que Easterlin diu— els augments en els ingressos reals estan estretament units a l'increment de la felicitat. No obstant això, l'octubre de 2010 Easterlin va publicar un informe reafirmant la paradoxa amb dades d'una mostra de 37 països, desenvolupats i en desenvolupament, en què destaca que el més cridaner de la paradoxa de la felicitat-ingrés és que a llarg termini —normalment un període de deu anys o més— la felicitat no augmenta a mesura que augmenten els ingressos d'un país. Segons Easterlin, les crítiques a la paradoxa, que afirmen que la relació entre sèries de temps i felicitat són positives, són el resultat d'una confusió de la relació de curt termini amb la de llarg termini.

## Felicitat de la ciutadania i carta magna

Aparentment no hi ha cap relació entre la felicitat de la ciutadania i les normes fonamentals que regulen les qüestions essencials de l'organització d'una societat, des dels elements més importants de les institucions de l'Estat fins als drets, llibertats i obligacions dels ciutadans i els mecanismes per fer-los efectius. Però sí que, en aquest sentit, l'Assemblea General de l'ONU ha aprovat recentment que la recerca de la felicitat és un objectiu humà fonamental i convida els estats membres a promoure polítiques públiques que incloguin la importància de la felicitat i el benestar general de la ciutadania.

*En busca de la felicidad*, en castellà, i *The Pursuit of Happiness*, en anglès, és el títol de pel·lícules i documentals, el títol coincideix amb part de la Declaració de Drets de Virgínia, del 12 de juny de 1776, que va precedir a la Declaració d'Independència dels Estats Units. El text disposa en el seu article primer: «Que tots els homes són per naturalesa igualment lliures i independents i tenen certs drets innats: el gaudi de la vida i de la llibertat, amb els mitjans d'adquirir i posseir la propietat i de buscar i obtenir la felicitat i la seguretat.»

De la mateixa manera, la Declaració d'Independència dels Estats Units d'Amèrica, del 4 de juliol de 1776, sosté que tots els homes són creats iguals, que el seu creador els ha dotat de certs drets inalienables, entre ells es troben la vida, la llibertat i la recerca de la felicitat. Thomas Jefferson, un dels cinc redactors de la Declaració d'Independència, va presentar una visió dels drets humans on la recerca de la felicitat representa la visió aristotèlica de la plenitud de l'ésser. Per a Aristòtil la plenitud, que es tradueix en felicitat, s'assoleix únicament mitjançant la pràctica de la virtut que, segons el pensador grec, comprèn l'harmonia entre el cos i l'ànima i un equilibri entre la felicitat individual i la felicitat col·lectiva.

Aquesta referència a la felicitat ja no està present en la vigent Constitució, i s'atribueix a l'estadista i científic nord-americà Benjamin Franklin (1706-1790) la cèlebre frase: «La Constitució dels EUA no garanteix la felicitat, només la recerca d'aquesta. Cada persona deu conquerir-la per a si mateixa.» Segons Franklin, en la seva *Autobiografia d'un home feliç*, el camí a una vida productiva plena de felicitat i d'èxit s'assoleix quan aconseguim que les nostres accions siguin afins amb els nostres valors i principis.

La Declaració de Drets de l'Home i del Ciutadà, producte de la Revolució Francesa de 1789, en el seu preàmbul al·ludeix també a la felicitat com a objecte del Govern de la nació. En la història del constitucionalisme espanyol trobem un precedent de relació entre Constitució i felicitat. En el text de la Constitució de Cadis de 1812 trobem, en el seu article 13, la proclamació següent: «L'objecte del Govern és la felicitat de la nació, ja que el fi de tota societat política no és altre que el benestar dels individus que la componen.»

### **A manera de felicitació**

Et desitjo, estimat Jacint, amb la deessa Bastet, deïtat egípcia de l'harmonia i la felicitat, i amb Felicitas, deessa de la mitologia romana, personificació de la bona sort, salut, amor, llarga vida i tota la felicitat del món.

A reveure!

## BLOCKCHAIN, L'INTERNET DEL VALOR

Amb *blockchain* descobrim un nou món més descentralitzat, més segur, més privatiu i que confereix valor a la informació fent-la més transparent i incorruptible, capaç de transformar globalment les transaccions econòmiques i de tota mena.

### Un nou món per descobrir

La nit de l'11 al 12 d'octubre de 1492 es va donar l'anhelat crit de «Terra a la vista!», i la història d'Europa i d'Amèrica va canviar de manera irreversible. Durant molt de temps Colom va seguir creient que havia arribat a Àsia per la ruta occidental, però en realitat s'havia trobat amb l'existència d'un continent desconegut a Europa: Amèrica.

### Satoshi Nakamoto

De manera semblant a com Cristòfor Colom va creuar l'Atlàntic amb les tres caravel·les, amb Internet vam aprendre a navegar pel procel·lós mar de la informació i amb *blockchain* descobrim un nou món més descentralitzat, més segur, més privatiu i que confereix valor a la informació fent-la més transparent i incorruptible, capaç de transformar globalment les transaccions econòmiques i de tota mena.

*Blockchain* és la tecnologia definida el 2009 per crear la moneda virtual bitcoin per qui es va fer dir Satoshi Nakamoto —*nick* d'una misteriosa figura llegendària a la comunitat de la moneda virtual. El 2008, Nakamoto va publicar un article, «Bitcoin: a Peer-to-Peer Electronic Cash System», en el qual descrivia un sistema anomenat *persona a persona* (*peer-to-peer*, P2P) de diner digital. El 2009, va desplegar el programari Bitcoin, amb el qual va crear la xarxa del mateix nom, i el 3 de gener de 2009 va dur a terme el llançament inicial de les primeres unitats de la moneda digital, anomenades *bitcoins*, amb els símbols □ i BTC. Bitcoin és la implementació d'un concepte concebut l'any 1998 pel criptògraf Wei Dai, que va publicar a la llista de correu electrònic Cypherpunk un sistema d'intercanvi de valor i execució de contractes basat



en una moneda electrònica impossible de rastrejar. Va anomenar aquesta moneda *b-money*.

L'octubre del 2015, Satoshi Nakamoto va rebre el Premi a la Innovació de *The Economist* en la categoria especial «Sense Límits» per la seva invenció, «que podria alterar radicalment el sistema financer internacional [...]. Eliminarà la necessitat de tercers de confiança com els bancs centrals en la transmissió de diners, podria reduir el cost de targetes de crèdit i altres tarifes en les transaccions, i atraure els que defensen la privacitat». Nakamoto compartia cartell de guardonats amb algunes de les empreses tecnològiques del moment: Tesla Motors, Alibaba Group, Spotify, Uber, Dropbox i Box. El professor de la UCLA Bhagwan Chowdhry va decidir nominar el creador del bitcoin, Satoshi Nakamoto, per al Premi Nobel d'Economia. La proposta de nominació al Premi Nobel d'Economia del 2016 per a Satoshi Nakamoto va ser rebutjada per l'oficina de premsa de la Reial Acadèmia de les Ciències de Suècia perquè no s'atorga si el guardonat és «anònim o ha mort».

Els principis fonamentals de la moneda digital bitcoin són: la quantitat d'unitats mai podrà excedir els 21 milions de bitcoins; sense censura: ningú pot prohibir o censurar transaccions vàlides; codi obert: el codi font de Bitcoin sempre ha de ser accessible per a tothom; sense permís: ningú pot impedir la participació a la xarxa; pseudoanònim: no es requereix identificació per participar a la xarxa Bitcoin; permutable: cada unitat és intercanviable, els pagaments són irreversibles: les transaccions confirmades no poden ser modificades ni eliminades, i la història és inesborrable.

El tipus de canvi inicial del bitcoin (5-10-2009) va ser d'1 BTC = 0,00076 \$. Al desembre de 2010, el bitcoin va tancar l'any valorant-se a 0,30 \$. La cotització màxima històrica la va assolir el 18-12-2017 quan 1 BTC = 18.737,60 USD amb un volum de negociació en 24 hores de 13.051 milions d'USD, i una capitalització de 313.829 milions d'USD.

A dia d'avui, 20-10-2018 (<https://coinmarketcap.com/es/currencies/bitcoin/>), la cotització és 1 BTC = 6.475 USD, amb un volum de negociació en 24 hores de 3.427 milions d'USD i una capitalització de mercat de 112.237 milions d'USD. El volum de bitcoins en circulació és de 17.332.600 BTC i el màxim no podrà superar els 21 milions de BTC.

### ***Bitcoin. La caça de Satoshi Nakamoto***

A l'octubre de 2014, en ignorar-se la identitat del fundador de Bitcoin, l'editorial Dibbuku (<https://www.dibbuku.es/es/catalogo/bitcoin-la-caza-de-satoshi-nakamoto>) va publicar, al costat de BitcoinComic.org, *Bitcoin. La caça de Satoshi Nakamoto*, el primer còmic sobre aquesta moneda virtual creat, produït i editat a Espanya. El còmic endinsa el lector en els «mites i realitats» de bitcoin, aquesta nova manera d'«entendre els diners». Les seves 112 pàgines de vinyetes *bito* traslladen els lectors a una aventura «plena d'acció» en què màfia, serveis secrets, mitjans de comunicació i ciutadans del carrer es creuen en la captura de la personalitat més «criptogràfica del moment»: Satoshi Nakamoto, considerat el fundador d'aquesta nova divisa.

L'obra dona a conèixer a l'amant del còmic els orígens de bitcoin, així com l'existència d'altres criptomonedes en auge i «tracta de transmetre» els principis essencials per al desenvolupament del protocol d'aquesta moneda digital. Aquesta novel·la gràfica compta amb un annex en el qual es desgranen els noms dels personatges més rellevants del món bitcoin.

### ***Blockchain: reflexions inicials***

La base de l'èxit que ve acumulant bitcoin i més recentment ethereum i moltes altres criptomonedes rau en la tecnologia que les sustenta, de manera que estan sorgint múltiples aplicacions per a *blockchain* que van més enllà de les monedes virtuals. Aquest efecte s'ha vist augmentat després de la incorporació a la tecnologia *blockchain* d'una nova funcionalitat anomenada *contractes intel·ligents* o *smart contract*, que permet no només registrar al llibre major una transacció, sinó un contracte o conjunt de transaccions susceptibles de ser executades en el futur si es donen una sèrie de condicions que s'estipulen en el mateix contracte.

El camp de noves aplicacions és tan ampli que cobreix tot tipus de sectors com el financer, assegurances, energia, telecomunicacions, salut, justícia, administració pública, registres públics i privats, etcètera, així com tecnologia de base per a tot tipus de transaccions en el marc de l'Internet de les coses (IoT). D'aquí que es parli del fenomen *blockchain* com la «revolució industrial d'Internet».

«*Blockchain* canviarà el món més que Internet», afirmava Brock Pierce, president de la Bitcoin Foundation. «*Blockchain* farà amb les transaccions el que Internet va fer amb la informació», es llegeix a *MIT Technology Review*, que atribueix a aquesta tecnologia «la segona revolució digital» i el potencial de canviar el futur del comerç. A *Harvard Business Review* la qualifiquen de «la revolució silenciosa».

## Internet a un nivell superior

Quedava pendent portar Internet a un nivell superior; una millora que garantis el control de la informació pel mateix usuari, les dades, sense necessitat d'intermediaris. Això permetria convertir l'usuari en veritable propietari de les seves dades, la qual cosa dona llum a una nova era de prosperitat. *Blockchain* vol ser aquesta peça, aquest protocol fiable que permeti consolidar una Internet veritablement descentralitzada, més transparent, segura i oberta.

Estem assistint al naixement d'una tecnologia que, més enllà de transformar Internet, proposa noves formes d'optimitzar les nostres relacions, estalviar costos administratius, afavorir cooperacions sectorials i que comprèn totes les possibilitats imaginables que oferia la Internet de la informació en una segona onada tecnològica de canvi.

De la mateixa manera que Internet va canviar per sempre els models de negoci d'indústries i empreses centenàries, *blockchain* o «cadena de blocs» està donant lloc, des de la seva aparició el 2009, a un nou patró econòmic basat en la descentralització de la confiança, on tots podrem intercanviar béns i serveis sense necessitat de tercers. Això implica un avanç sense parangó que ha de revolucionar la manera en què organitzem la nostra vida digital. De fet, no en va es diu que hem passat de la Internet de la informació a la Internet del valor.

Internet ha constituït un punt d'inflexió de magnitud i rellevància comparable a la impremta o la màquina de vapor. Ha permès un aplanament de les estructures a tots els nivells, en línia amb la mateixa naturalesa dispersa del coneixement. Aquesta descentralització ha afavorit un entorn amb menors costos de transacció, amb més graus de llibertat, més descentralitzat. Al mateix temps, al món digital, Internet erosionava la

confiança, la privacitat, la seguretat o el control de les dades. La informació de l'usuari queda dispersa, sense control, amb poca transparència i, en general, fora del control del mateix interessat. Això ha afavorit la florida de grans companyies com Amazon o Airbnb. Al temps, vells gegants com IBM, Johnson & Johnson, Citibank, Bank of America o ExxonMobile eren substituïts pels nous colossos de Silicon Valley: Google, Apple, Facebook, Amazon (GAFA)... que es convertien, en un període de temps relativament curt, en les majors companyies per capitalització borsària. Internet va crear la seva pròpia metaestructura que avui genera no poques suspicàcies i recels sobre la seva opacitat amb les consegüents asimetries que s'han acumulat entre aquests grans magatzems de dades i els usuaris.

### *El fin del poder*

L'existència d'economies d'escala —de xarxa, en el món digital—, va afavorir, com en el món pre-Internet, l'existència de grans corporacions on ara la clau no era tant la possessió de recursos o monopolis clau, sinó simplement informació. Això ha fet que algunes de les primerenques advertències de Moisès Naím —designat el 2014 com un dels 100 líders del pensament global pel Gottlieb Duttweiler Institute de Suïssa— en *El fin del poder* encara no s'hagin materialitzat del tot.

El poder, com l'energia, no es crea ni es destrueix..., però irremeiablement es dissemina entre una multitud d'agents, de micropoders en les mans acaba degradant. En paraules de l'autor d'*El fin del poder*, i exministre veneçolà i exdirector executiu del Banc Mundial: «El poder és cada vegada més fàcil d'obtenir, més difícil d'usar i més fàcil de perdre.» La tesi de Naím és que el fenomen crucial és la creixent fragmentació del poder entre una multiplicitat d'actors, tant en el pla de les relacions internacionals com en el de les empreses, la política interior o la cultura.

*El fin del poder* argumenta una tesi que permet millorar la nostra comprensió del món actual. El seu contingut queda ben reflectit en una altra expressió que el mateix Naím fa servir: «El poder ja no és el que era.» Els estats, els governs, les grans empreses, els sindicats, els campions d'escacs i múltiples altres actors es veuen constrets per la competència d'altres actors de la més variada índole.

## **Blockchain, capacitat transformadora**

*Blockchain* és un avenç revolucionari amb capacitat per a transformar la manera amb la qual tothom interactua i porta a terme qualsevol tipus d'operació. Sectors com el financer, jurídic, energètic, salut, indústria, comerç, o la propietat intel·lectual, es poden veure profundament alterats. *Blockchain* ja és vista per molts experts com la pròxima gran disrupció tecnològica de la segona dècada del segle XXI.

Hi ha un cert consens a l'hora de considerar *blockchain* com una tecnologia revolucionària que s'estén des del Banc Mundial fins a gegants tecnològics de la talla d'IBM, Cisco o Microsoft, passant per organitzacions de tot tipus tant en sectors industrials com en el sector públic; és clar que alguna cosa important està a punt de succeir..., si no està succeint ja.

El 2 de març del 2016 es va celebrar a la ciutat de Brussel·les una reunió informal que va congreguar membres del Parlament Europeu amb diferents experts i membres de la indústria bitcoin i *blockchain*, així com també amb representants governamentals, amb la finalitat d'investigar, durant dues sessions de treball, noves aplicacions de les tecnologies financeres.

En aquest sentit, la Comissió d'Afers Econòmics i Monetaris del Parlament Europeu va elaborar un informe en relació amb les monedes digitals i la tecnologia *blockchain* en què s'avaluen els seus respectius avantatges i riscos i, finalment, va proposar establir un equip de treball especial enfocat en l'estudi i la investigació d'aquestes tecnologies. Al maig de 2016, la resolució del Parlament Europeu sobre monedes virtuals encarrega al seu president que transmeti la present resolució al Consell i la Comissió.

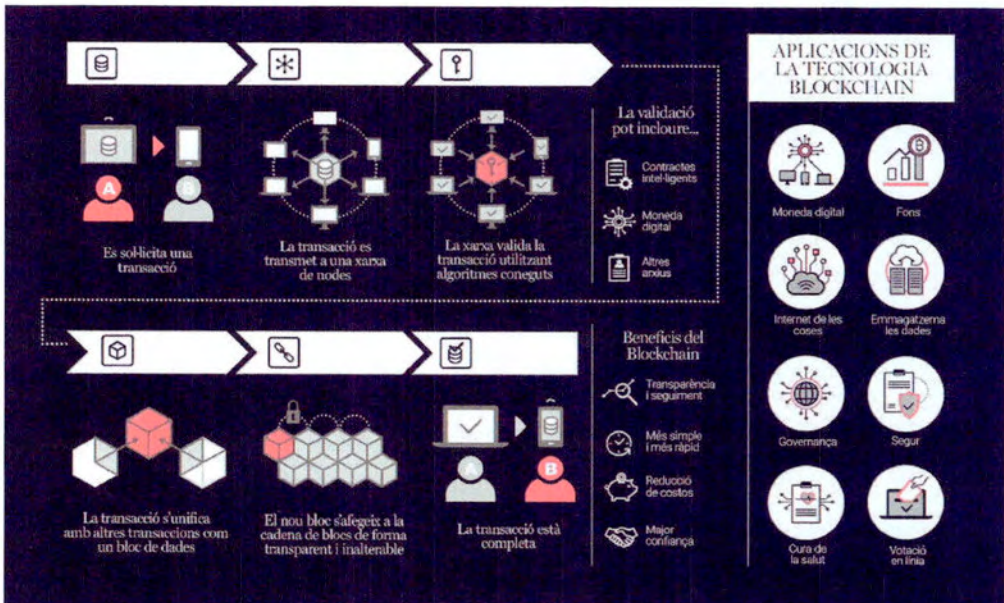
Iniciatives com aquesta demostren la preocupació dels dirigents i dels organismes reguladors davant la imminent expansió de les criptomonedes i de la tecnologia *blockchain*. Sembla que la majoria concorda en la necessitat d'establir normes adequades tant per als governs com per a les empreses i finalment els usuaris. No obstant això, per portar això a la pràctica es requereix esforços més grans que podrien tenir lloc en un futur pròxim.

## Com funciona *blockchain*?

Internet està entrant en una segona era, la de l'Internet del valor. La primera va ser una convergència entre les tecnologies computacionals i les de comunicació. Aquesta segona era es nodreix d'una combinació de criptografia, matemàtiques, enginyeria de *software* i economia conductual. *Blockchain* és la tecnologia disruptiva insígnia de la segona era d'Internet, i la base de la quarta revolució industrial.

*Blockchain* funciona de la manera següent:

1. No existeix una base de dades central que pugui ser apagada o piratejada, sinó que funciona a través de computadores distribuïdes per tot el món en una cadena de blocs.
2. En minuts, cada transacció és verificada, validada i guardada en un bloc que està lligat al bloc anterior, creant així una cadena.
3. Mitjançant *blockchain* es pot enviar qualsevol tipus de valor digitalitzat, com diners, accions, propietat intel·lectual, música, o fins i tot vots; tot de manera directa i segura sense la necessitat de bancs, companyies de targetes de crèdit, governs, o qualsevol altre intermediari.
4. *Blockchain* és una tecnologia encriptada que utilitza claus públiques i privades, i al mateix temps és transparent, qualsevol pot veure qualsevol transacció en qualsevol moment que vulgui.



Fins ara sempre havíem necessitat un tercer en el qual les dues parts confessin per garantir l'autenticitat de les transaccions, ja sigui un banc, un auditor, un notari o Paypal, per exemple, que tingués un registre o segell de veracitat. *Blockchain* soluciona aquest problema en combinar la tecnologia anomenada *persona a persona* (*peer-to-peer*, P2P) d'intercanvi entre parells amb la criptografia i així crear una nova forma de comunicació i intercanvi digital.

*Blockchain* suposa la fi de la centralització de les dades. És una tecnologia que permet la transferència de dades digitals amb una codificació molt sofisticada i d'una manera completament irrefutable i segura, sobre un esquema distribuït que desplaça els intermediaris tradicionals i suprimeix el control centralitzat. Seria com el llibre d'assentaments de comptabilitat d'una empresa on es registren totes les entrades i sortides; en aquest cas parlem d'un llibre d'esdeveniments digitals.

El sector financer lidera la investigació i innovació sobre projectes basats en *blockchain*, i, en general, en tots els sectors on la seguretat, la confiança i la transparència són condicions clau. En els propers anys, *blockchain* es presenta com la tecnologia cridada a transformar la manera en què es duen a terme tot tipus d'intercanvis de valor.

Però, a més, contribueix amb una tremenda novetat: aquesta transferència no requereix un intermediari centralitzat que identifiqui i certifiqui la informació, sinó que està distribuïda en múltiples nodes independents entre ells que la registren i la validen sense necessitat que hi hagi confiança entre ells. Un cop introduïda, la informació no pot ser esborrada, només s'hi podran afegir nous registres, i no serà legitimada llevat que la majoria d'ells es posin d'acord per fer-ho.

Al costat del nivell de seguretat que proporciona aquest sistema respecte dels *hackers*, trobem un altre enorme avantatge: tot i que la xarxa caigués, només que un d'aquests ordinadors o nodes no ho fes, la informació mai es perdria o el servei, segons el cas del qual parlem, seguiria funcionant.

Un exemple que il·lustra la importància de la xarxa distribuïda està en les xarxes socials. Amb aquest sistema, *blockchain* eliminaria la centralització que imposen aplicacions com Facebook o Twitter a l'hora d'identificar-nos o validar la procedència dels nostres missatges, i la integritat d'aquests seria garantida per la xarxa de nodes.

### **La tecnologia *blockchain***

La tecnologia *blockchain* es basa en quatre fonaments: el registre compartit de les transaccions (*ledger*), el consens per verificar les transaccions, un contracte que determina les regles de funcionament de les transaccions i, finalment, la criptografia, que és el fonament de tot. Però no tots els *blockchains* es creen de la mateixa manera. Alguns són públics —sovint descrits com sense permisos—, on qualsevol pot accedir i emmagatzemar dades en una cadena de bloc de manera anònima. Altres *blockchains* faciliten les transaccions en línia entre *blockchains* autoritzats, també anomenats *blockchains privats*, en què els participants són coneguts i necessiten permís per accedir-hi, llegir informació del *blockchain* o afegir-hi informació.

Per exemple, un *blockchain* públic, sense permisos, com el tipus utilitzat per la criptomoneda bitcoin, genera confiança i manté la seguretat a través de la visibilitat i les validacions de consens. Mentre que un *blockchain* de permisos com el Hyperledger Fabric™ de codi obert, un dels projectes de Hyperledger allotjats per The Linux Foundation, dona un major control sobre la informació que cada participant veu per preservar la privacitat dels actius i els termes i condicions entre les parts.



## Monedes virtuals i ICO

Els actius virtuals són la forma amb la qual es coneix el conjunt de les divises virtuals i altres formes de béns i serveis que utilitzen la criptografia —i per extensió la tecnologia *blockchain*— per funcionar. Els més populars són les monedes virtuals, però n'hi ha altres com els contractes intel·ligents, els *tokens* o els sistemes de governança que entren en aquesta categoria. Hi ha més de 1.500 monedes virtuals amb una capitalització molt volàtil, que actualment és de mig bilió de dòlars. Només bitcoin, ethereum i ripple concentren més del 50% de la capitalització del mercat. Les 19 fortunes més grans en monedes virtuals acumulen 26.400 milions de dòlars, segons la llista Crypto Rich de Forbes. Hi ha un eco de Friedrich von Hayek en cada moneda virtual. La seva crítica al monopoli de l'Estat en l'emissió de bitllets es concreta en les monedes virtuals, que tornen als usuaris privats la potestat d'emetre la seva pròpia moneda. Com? Mitjançant la «mineria». El pensament de l'Escola Austríaca d'Economia ressona en les línies de codi de cada moneda virtual. Hi ha una idea molt anterior a Hayek i que és un nexe comú entre tots els subcorrents del liberalisme. Aquest vincle, més que una idea, s'ha convertit en un valor d'aquesta filosofia política: el lliure mercat, que subjau com a fonament de les monedes virtuals.

Què són les ICO? Una oferta inicial de monedes o ICO (*initial coin offering*) és un mecanisme de finançament d'un projecte o empresa dut a terme a través d'Internet mitjançant la venda multitudinària d'un actiu virtual. En una ICO, el projecte a la recerca de diners emet una certa quantitat d'actius virtuals o *tokens* en una plataforma *blockchain* prèviament existent i els lliura als inversors a canvi de moneda virtual. Tota l'operació es desenvolupa utilitzant contractes intel·ligents que s'encarreguen d'automatitzar el procés de distribució de *tokens* en funció dels requeriments establerts pel promotor de l'ICO. Quan es compleix la condició de pagament, el contracte assigna i envia a la cartera de l'inversionista la quantitat de *tokens* corresponents automàticament. Una sola plataforma conté 1.843 ICO de 162 països distribuïts entre més de 20 tipus d'indústries.

### ***Blockchain*, quina regulació tindrà?**

Espanya s'ha sumat a l'impuls global per avançar en la regulació de la nova economia de moneda virtual. S'opta per un marc legal que protegeixi

els inversors i els emprenedors que opten per la *tokeneconomia* com a via de finançament. La Comissió Nacional del Mercat de Valors (CNMV) i el Banc d'Espanya van emetre un comunicat en què subratllen la necessitat d'emprendre, com més aviat millor, canvis en el sistema regulador dels mercats financers. El 8 de febrer de 2018 la CNMV i el Banc d'Espanya van fer públic un comunicat conjunt sobre «moneda virtual» i «ofertes inicials de moneda virtual» (ICO). Moltes autoritats nacionals i internacionals ja han publicat advertiments en relació amb els riscos que tenen implícits per als inversors. Un dels més rellevants en l'àmbit europeu és el publicat per l'Autoritat Europea de Valors i Mercats (ESMA) el novembre del 2017. A escala global destaca també un comunicat del 18 de gener de l'Organització Internacional de Comissions de Valors (IOSCO), que, addicionalment, proporciona accés als que han fet múltiples organismes supervisors nacionals. Els ministres de finances i els governadors dels bancs centrals de França i Alemanya van enviar, el 7 de febrer de 2018, una carta conjunta al ministre d'Economia de l'Argentina, que ocupa la presidència del G-20, en què van sol·licitar que s'inclouguin en l'agenda fenòmens com el *blockchain*, les divises virtuals i les ICO, i s'emeti un informe del Fons Monetari Internacional que analitzi les implicacions de les divises virtuals per a l'estabilitat financera i poder avançar en una regulació transfronterera.

### ***Blockchain: la tecnologia per governar en el futur***

El nou ordre social del segle XXI comprèn la pèrdua de confiança en les institucions tradicionals, que no desapareixeran, però sí que cediran espai per a redistribuir les relacions de poder. Tornant el control a la gent, *blockchain* desplaça els intermediaris tradicionals —bancs centrals, oficines de registre de patents, discogràfiques, notaris i dipositaris d'un contracte, comissions electorals, empreses energètiques, etc.—, i obre la porta a noves formes d'expressió personal, ecosistemes socials i interaccions econòmiques.

En última instància, *blockchain* fa possible portar la desintermediació a nivells descarnadament directes: una solució com Bluzelle (<https://bluzelle.com/>) permetria que dones que confeccionen saris en zones rurals de l'Índia els enviïn a compradors a tot el món i rebin els pagaments directament d'aquests. Rastrejant la seqüència completa de fabricació i subministrament d'un producte, l'honestedat del comerç queda exposada:

sense intermediaris, podem comprar directament el cafè al seu productor; acreditada la reputació, comprarem roba només d'aquelles marques que tracten de manera humanitària els seus treballadors. Les transaccions, en definitiva, s'humanitzen.

La tecnologia *blockchain*, entesa com una cadena de blocs que proporciona un registre immutable de transaccions realitzades a través d'una xarxa, tindrà implicacions socials i econòmiques de llarg abast. *Blockchain* té el potencial de transformar indústries senceres i ser una força de transparència i integritat en el món, que erradica el suborn i la corrupció i transforma paradigmes socials, econòmics i polítics.

Mitjançant la tecnologia *blockchain* tenim el potencial de guardar, verificar i transmetre qualsevol cosa de valor per a la condició humana: certificats de naixement, permisos de conduir, drets de propietat intel·lectual, reconeixements professionals, títols educatius, comptes bancaris, historial mèdic, pòlisses d'assegurances, donacions, contractes legals i, també, vots. Ara podem imaginar el potencial del que acabem de veure en el món del govern digital, autenticar qualsevol document, qualsevol transacció de manera segura i directa. Una nova i disruptiva manera de dur a terme formes de govern i processos més ràpids, segurs, i totalment digitals.

Més encara, existeix un ús d'aquesta tecnologia que podria canviar tot el nostre sistema polític i electoral, que garanteix, per primera vegada en la història, una elecció digital 100% segura i fiable, que utilitza la tecnologia *blockchain* per comprovar la identitat del ciutadà i assegura la immutabilitat del vot, el qual es podria transmetre mitjançant aquesta cadena de blocs, que garanteix la transparència de l'elecció i fa tecnològicament impossible una «caiguda del sistema»; estaríem davant la creació d'un nou paradigma en la forma d'exercir la nostra democràcia.

*Blockchain* tindrà un impacte significatiu en la forma de governar, en la forma d'elegir els nostres representants, en les polítiques públiques i en la forma en què interactuem com a ciutadans.

El futur ja és aquí, un futur més obert, segur, transparent, inclusiu, fiable i altament digital. El potencial és enorme, sabrem aprofitar-lo? *Blockchain* a la vista!

## CENTENARIS

### Ramon Llull

Ramon Llull (1232-1316) era fill de colons catalans benestants instal·lats a Mallorca amb Jaume I. En el sentit geopolític, Mallorca es trobava en un punt neuràlgic d'intercanvi mercantil entre l'Àfrica del Nord i Europa. A la darrera meitat del segle XIII Mallorca era ben al centre de la gran roda comercial del Mediterrani occidental, i conservava intactes fortes vinculacions amb l'Àfrica del Nord. Com a símbol d'aquella vocació mediterrània meridional, hi havia, per una banda, les colònies de mercaders pisans, genovesos, marsellesos, montpellerencs i jueus nord-africans que s'establiren a l'illa i, de l'altra, una llarga sèrie de consolats mallorquins a l'Àfrica del Nord.

Al trenta anys, Llull va abandonar la vida de cortesà, la poesia trobadoresca, la dona i els fills per a consagrar-se a la difusió del seu sistema de pensament, que ell anomena *art*, rebut per il·luminació, apte per a la conversió racional dels infidels al cristianisme. El projecte apostòlic i reformador lul·lià, de la més alta ambició intel·lectual, tenia unes implicacions polítiques, perquè buscava l'aprovació de l'Església i necessitava el suport de les monarquies occidentals i de les ciutats mercantils (Gènova o Pisa).

El coneixement de l'àrab que tenia Ramon Llull el va fer un cas únic entre els teòlegs llatins. Ell n'estava molt orgullós, del seu domini de l'idioma, com ho demostren les referències freqüents als seus coneixements en aquest camp. No sols cita i explica ocasionalment alguns mots àrabs, sinó que almenys un cop també va defensar les formes verbals llatines inusuals que ell mateix havia encunyat com a modelades en el *modus loquendi arabicus* ('manera àrab de parlar'). Sovint anota a les seves obres de diàleg amb l'Islam que estaven escrites no sols en llatí i català, sinó també en àrab.

### Cosmovisió lul·liana

La concepció bàsica del món en Llull s'ajusta a la visió medieval corrent de l'Univers: els mons diví, intel·ligible i material disposats jeràrquicament

en aquest ordre descendent, amb els dos mons creats que reflecteixen el seu exemplar diví.

Ramon Llull es va entusiasmar per una *figura plena* construïda d'una manera bastant complicada per la «quadrangulatura» i la «triangulatura» del cercle bàsic de manera que hi resultessin un cercle, un quadrangle i un triangle concèntrics i —segons ell— equivalents en àrea, la qual ja li representava la totalitat de l'ésser en totes les seves possibles manifestacions.



FONT: Centre de Documentació Ramon Llull.  
<http://quisestlullus.narpan.net/42figplena.html>

## Plurilingüisme

Ramon Llull ha deixat innombrables testimonis històrics de la preocupació constant que sentia per la difusió i la conservació la seva obra; de tal manera que la seva actitud en aquest punt s'ha de posar en relació amb la posició peculiar que ell mateix ocupa en el sistema cultural de la seva època. Altres autors, amb uns canals de divulgació de les seves produccions més o menys establerts i estables, com ara la cort, la universitat o un orde mendicant, manifesten de manera menys explícita la inquietud per la pervivència dels seus textos i, sobretot, desenvolupen mitjans menys particulars d'assolir aquest objectiu.

La major part de l'opus lul·lià s'ha conservat en llatí; una part petita, però gens menyspreable de textos, té una doble versió catalana i llatina; finalment,

una altra part, encara menor, té una versió exclusiva en català. Les xifres són prou eloqüents: de 265 obres escrites, 57 s'han conservat en català, de les quals 20 tenen una versió només en català i les 37 restants tenen una doble versió catalana i llatina.

L'ús incipient de les llengües vulgars (o vernaculars) com a instrument de comunicació i difusió del saber és un dels trets més interessants de la producció científica de l'Occident europeu durant els últims segles medievals. Tot i que el fenomen és perceptible arreu de l'Europa llatina, els historiadors de la ciència ja observaren fa temps que en els regnes ibèrics es detecta amb una precocitat i una complexitat desconegudes enllà dels Pirineus.

La presència social de la llengua vernacla en la difusió del saber científic i tècnic a partir de principis del segle XIV, contraposada al llatí de la ciència oficial de les universitats i de l'Església, pot ajudar a comprendre per què Llull va utilitzar el català en una part de la seva producció de caràcter científic i filosòfic en unes dates molt primerenques (és a dir, a partir de 1274): Llull es dirigia en la llengua vulgar al mateix públic urbà, burgès o aristocràtic, que aviat consumiria la prosa tècnica dels tractats sobre la salut, l'astrologia o la pràctica mercantil dels quals tenim notícia.

Ningú que llegeixi les grans novel·les lul·lianes, el *Blaquerna* o el *Fèlix*, pot dubtar que Llull va ser un escriptor excepcional en català, i un dels principals contribuïdors a la formació de la llengua literària. Tampoc s'ha d'oblidar que va ser un dels primers europeus a utilitzar la llengua vernacla per a escriure obres teològiques, filosòfiques i lògiques. Tanmateix, no hem de passar per alt com n'era d'instrumental la seva opció per la llengua: utilitzava el català per arribar a un públic laic que el podia entendre, però ell mateix o els seus seguidors més immediats van traduir les seves obres a l'occità, el francès, l'italià i el castellà si això podia difondre el seu missatge. Quan calia arribar a un públic més lletrat, el llatí era, naturalment, la llengua escollida. Però no necessàriament es dona una restricció d'una llengua a un tipus d'obra, ni tan sols a una obra singular.

El mateix pragmatisme que va fer de Llull un pioner en l'ús del català com a vehicle total de comunicació cultural li va suggerir de potenciar les versions de les seves obres a altres llengües romàniques o de fer circular en llatí la major part dels seus escrits. El plurilingüisme és, en efecte, un dels trets més

destacables de la personalitat intel·lectual de Llull, que va començar escrivint en àrab (no s'ha conservat, però, cap testimoni escrit en aquest idioma) i va saber combinar les diverses llengües dels seus possibles lectors.

## Llull i el català

Ramon Llull va escriure en català dues obres narratives extenses, el *Blaquerna* (1283) i el *Llibre de meravelles* (1287-1288), i en occità un cert nombre d'obres rimades (a partir de 1274): és el primer gran autor literari polifacètic de la història de les lletres catalanes. Llull sempre va concebre la literatura com un instrument de divulgació del seu missatge artístic quan s'adreçava a un públic determinat. Si el públic llegia novel·les, posem per cas, ell n'oferia una de «nova», com un esquer per tal d'atreure'l i dur-lo dolçament cap a la ciència que salva. El català també el va fer servir per a la seva primera obra monumental, el *Llibre de contemplació en Déu*, que pertany a un gènere mixt, entre la literatura i el tractat, en part equiparable a una enciclopèdia. En català va redactar un text de polèmica religiosa, el *Llibre del gentil*, reculls de proverbis, un tractat de medicina i un d'astronomia, llibres de filosofia i de lògica i l'*Arbre de ciència*, que es presenta com una via dinàmica d'accés a totes les branques del saber. La utilització del català per a la difusió de la ciència està força documentada a la Corona d'Aragó als segles XIV i XV. Des d'aquest punt de vista, Llull només s'hauria avançat algunes dècades a un esclat de grans dimensions, estimulat per la potencialitat receptora del públic urbà. Les obres de contingut moral i catequètic, com el *Blaquerna* i la *Doctrina pueril*, d'altra banda, també reclamen una sensibilitat receptora particular, la de les inquietuds espirituals dels laics. Llull mateix es comptava entre els «laics religiosos» que, sense renunciar a la seva condició d'homes de món, havien experimentat alguna forma d'una conversió.

En qualsevol cas, Llull és un gran escriptor, en el sentit que va produir una prosa sintàcticament travada i enriquida per un extensíssim repertori lèxic alhora literari, científic i filosòfic, sense deixar de banda els neologismes propis del seu sistema de pensament. Es tracta d'un fenomen insòlit en una tradició lingüística que tot just començava a poder exhibir traduccions d'obres devotes, històriques i científiques i relats cronístics de major o menor ambició.

## El personatge de «Ramon»

Llull va explotar propagandísticament el seu jo literari creant el seu propi personatge: un Ramon penitent, pobre, vell i menyspreat, que és presentat com el paradigma de l'home que ho ha donat tot per la fe, boig ('fantàstic') als ulls dels conformistes i dels descreguts, savi als ulls de Déu.

L'extrobador Ramon Llull, després de la conversió, va renegar de la seva figura mundana de cantor de l'amor carnal. La vergonya i la humilitat van fer que ocultés la pròpia identitat en els seus primers escrits. Així, al pròleg del *Llibre de contemplació en Déu* (1273-1274) declara que omet el seu nom per atribuir el llibre a Déu. De tota manera, el penitent Ramon no s'està d'explicitar els seus errors de conducta, amb la finalitat de «mills afigurar», és a dir, embellir, la prosa que escriu: quan confessa que ha estat un joglar malencaminat, quan afirma que la bellesa de les dones ha actuat en ell com un verí, quan s'acusa d'haver oblidat l'amor a Déu.

Alguns personatges de ficció del *Llibre d'Evast e Blaquerna* (Montpeller, 1283) i del *Llibre de meravelles* (París, 1288-1289) presenten trets que Ramon podia haver destil·lat o fabulat a partir de la seva pròpia experiència. En qualsevol cas, el personatge de Ramon no és un ens de ficció, sinó el resultat d'una construcció autobiogràfica perfectament controlada. La dedicatòria autògrafa d'un manuscrit de l'*Art demostrativa*, copiada el 1289, comença: «Ego, magister Raymundus Lul, cathalanus, transmitto et do istum librum...» Obres com el *Descohnort* (1295), el *Cant de Ramon* (1300), la *Vita coetanea* i el *Fantàstic* (1311) glossen el currículum del donador d'aquest còdex des d'una perspectiva decididament promocional i propagandística.

A partir de la dècada del 1290 el beat va voler que el seu públic l'identifiqués amb un intrèpid lluitador de l'ideal, que després de trenta anys de vida estèril, ja n'havia donat trenta més al servei de Déu escrivint llibres sobre els errors dels infidels, fent gestions per a la formació d'un cos de predicadors, donant bon exemple als altres. «Pobre, vell i menyspreat», «sense ajuda d'home nat», el personatge de Ramon es rebel·la contra la incomprensió de què és objecte per tal de convèncer el públic de la bondat del propi programa. L'equació que identifica Llull amb la seva *Art*, el personatge i l'obra ens la forneix el mateix beat a través de la imatge d'ell mateix que ens ha transmès: el seu jo consagrat a la causa de Déu.



## Cervantes y Shakespeare (1616-2016)

La verdad adelgaza y no quiebra, y siempre nada sobre la  
mentira como el aceite sobre el agua.

*Don Quijote*, segunda parte, capítulo X  
Con el cebo de la mentira se pesca una carpa de verdad.

*Hamlet*, acto II, escena I

Comenzaba 1616 sin que los dos escritores más grandes de la historia universal, William Shakespeare y Miguel de Cervantes, supieran que les quedaban unos meses de vida, ni tampoco que las fechas de sus muertes, situadas en las crónicas el mismo 23 de abril, servirían de inspiración para que se estableciera en todo el planeta, 379 años después, el Día Internacional del Libro, después de que en 1995 la Conferencia General de la UNESCO, celebrada en París, instaurara oficialmente el Día Mundial del Libro y el Derecho de Autor, aprovechando que se creía que la muerte del insigne escritor español autor de *Don Quijote de la Mancha* coincidía con la del gran autor de *Hamlet* y *Otelo*. Con ello la UNESCO decidía rendir un homenaje universal a los libros y autores en esta fecha, alentando a todos, y en particular a los jóvenes, a descubrir el placer de la lectura y a valorar las irremplazables contribuciones de aquellos quienes han impulsado el progreso social y cultural de la humanidad. Por ello también se creó el Premio UNESCO de Literatura Infantil y Juvenil en Pro de la Tolerancia.

En España, la fiesta del libro partió de un escritor y editor valenciano, Vicente Clavel Andrés. Un real decreto de Alfonso XIII en 1926 instauró la Fiesta del Libro Español, en plena dictadura de Primo de Rivera. Se celebró durante cuatro años el 7 de octubre, día del supuesto nacimiento de Miguel de Cervantes, hasta que en 1930 se cambió la fiesta a la fecha de su muerte.

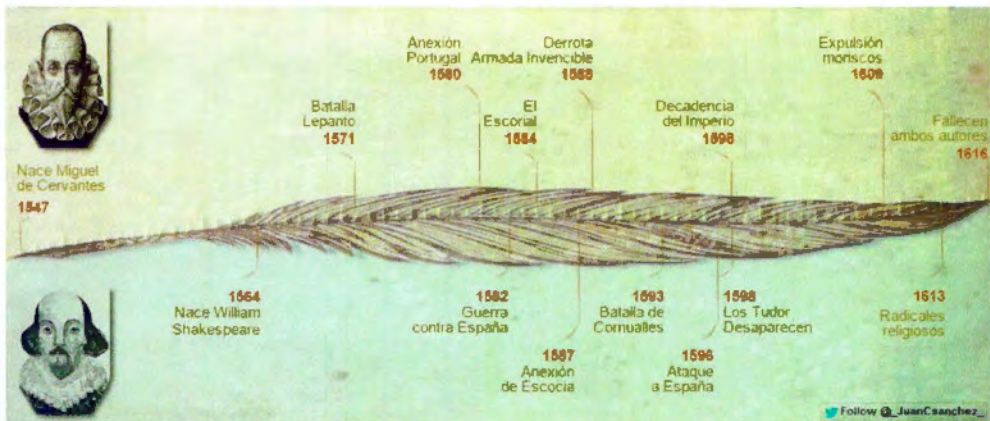
### El calendario juliano

A día de hoy, los expertos coinciden en que Cervantes murió, en realidad, en la noche del viernes 22 de abril, a causa de su diabetes y en la más absoluta

pobreza. Todo el mundo creyó que fue el 23 por ser el día en que fue enterrado, tal y como figura en su sepultura, que pasó a ser el único documento que trascendió de su óbito.

Con respecto a la muerte de Shakespeare, es cierto que falleció, efectivamente, un 23 de abril, pero del calendario juliano, es decir, el anterior a la reforma llevada a cabo en 1582 por una comisión científica y pontificia dirigida por Gregorio XIII, que adelantó diez días todas las fechas para corregir los errores del calendario juliano. Como suele ocurrir, Inglaterra no secundó esta reforma hasta muchos años después, en 1752, mientras que Italia, Luxemburgo, Portugal, España y Francia se adaptaron de inmediato al nuevo calendario. Si bien es cierto que Shakespeare falleció según el calendario juliano el 23 de abril de 1616, según el calendario gregoriano feneció el 3 de mayo.

## Cervantes y Shakespeare: hitos en la vida de ambos escritores



FUENTE: *El Mundo*.

<https://www.elmundo.es/grafico/cultura/2016/04/17/5710fcf3e5fdeao8508b463b.html>

## Shakespeare y Cervantes: imaginarios

Con motivo de la celebración del 400 aniversario de la muerte de Shakespeare y Cervantes, el lunes 18 de abril de 2016 asistí a una supuesta entrevista organizada por la Fundación del Teatro Romea de Barcelona en la cual un hipotético Gaziél (Joan Pera) entrevistaba William Shakespeare

(Mario Gas) y Miguel de Cervantes (Josep Maria Pou) en un imaginario programa emitido por los medios de comunicación. El guion, de Miquel Pujadó, tuvo momentos brillantes y divertidos y contó con tres formidables actores. El montaje, dirigido por Carles Canut, incidió de forma amable entre las diferencias de mentalidad entre uno y otro, el contexto histórico, las rivalidades entre las potencias de las cuales formaban parte y aspectos puntuales como, por ejemplo, el tema de los calendarios juliano y gregoriano. La entrevista recogió fragmentos y referencias del *Encuentro en Valladolid* de Anthony Burgess.

Es una historia encantadora escrita por Anthony Burgess hacia el final de su carrera, en la que imaginó un *Encuentro en Valladolid* entre los dos autores. El cuento escrito por el autor de *La naranja mecánica* especula con un posible encuentro de William Shakespeare y Miguel de Cervantes en el marco incomparable de la Valladolid de 1605, capital del reino y cuna, en ese instante, de todas las grandes firmas literarias del Siglo de Oro. Curiosamente, del memorable e ingeniosísimo cuento se publicó antes su traducción al español (debida a Javier Marías), en 1987, que el original en inglés (*A meeting in Valladolid*, en el libro de relatos y *nouvelles* titulado *The Devil's Mode*). Hace unos años RNE emitió la obra teatral radiofónica que el propio Burgess escribió inspirada en su cuento. En el relato de ficción, Miguel de Cervantes y William Shakespeare libran un pulso literario en *Encuentro en Valladolid*. A la fugaz capital del imperio acude el Bardo de Avon con toda su *troupe* teatral para amenizar la burocrática ratificación del Tratado de Londres de 1604 entre Jacobo I y Felipe III. La compañía de Shakespeare puso en escena varias de sus obras ante el Manco de Lepanto, que está entre el público y observa con ironía desdeñosa.

Cuando Shakespeare y Cervantes se encuentran después de la representación, el castellano se queja de que le han robado «el hombre gordo y el hombre flaco», a lo que Will replica: «No, no. Andaban por los teatros londinenses mucho antes de que yo supiera que usted existía.» Y sin embargo el Shakespeare de Burgess, a su muerte en Stratford, sigue mortificado con la idea de que Cervantes le hubiera tomado la delantera al haber ideado un personaje universal, Hamlet y Falstaff amalgamados en un solo espíritu, con Sancho Panza como una especie de coro externo que representa el aspecto mundano de sir Juan Falstaff. En palabras de Harold Bloom en su libro *Genios*, la querrela entre el Shakespeare y el Cervantes de

Burgess es fascinante: «Usted nunca podrá crear un *Don Quijote*», le espeta Cervantes a Will, y este le replica: «He escrito buenas comedias y también tragedia, que es el punto más alto de la habilidad del dramaturgo», lo cual provoca un sermón por parte de Cervantes: «No lo es y nunca lo será. Dios es un comediante. Dios no padece las consecuencias trágicas de una naturaleza defectuosa. La tragedia es demasiado humana. La comedia es divina.»

El de Stratford-Upon-Avon se defiende y tira astutamente de la lengua al alcaláino, que acaba contándole a grandes rasgos las andanzas de Don Quijote... «¿Y no podríamos adaptar eso al teatro?» Dicho y hecho. Pues parece claro que *Double Falshood; Or, the Distrest Lovers (Doble falsedad)*, la obra perdida y atribuida a William Shakespeare y John Fletcher, y que, según el libro de contabilidad del tesorero del rey Jacobo I, fue representada en mayo y julio con el título de *Cardenno* por la compañía de teatro de Shakespeare King's Men en 1613. La obra está claramente inspirada en las desventuras de Cardenio y Lucinda (*Don Quijote*, primera parte, capítulo xxix).

El encuentro con Cardenio inicia el ciclo de aventuras en la Sierra Morena, una parte de la narración que marca una desviación en la ruta que hasta entonces había proseguido Don Quijote. Cuando Cardenio, el «Roto de la Mala Figura» que ha enloquecido de amor, abraza al de «la Triste Figura», se mira en los ojos de quien ha dicho que va a enloquecer de amor. La admiración mutua que se registra en la mirada de estos dos locos en la Sierra Morena inicia, con la narrativa Cardenio, una historia paralela a la del protagonista. Y aquí empiezan y acaban los vínculos reales entre el dramaturgo y el novelista.

A pesar de la encantadora fantasía de Burgess, Cervantes no leyó a Shakespeare porque no fue traducido al español hasta tiempo después de su muerte, pero este sí tuvo en cuenta a Cervantes. Leyó la primera traducción de la primera parte de *Don Quijote* al inglés de Thomas Shelton publicada en Londres en 1612.

Entre los imaginarios está también el de Tom Stoppard, el dramaturgo británico que recreó la conversación que podrían habersostenido Shakespeare y Cervantes si el español hubiera formado parte de la delegación de su país que acudió a Sommerset House (antigua residencia londinense de Ana de Dinamarca, reina consorte del rey Jacobo VI de Escocia y luego Jacobo I de Inglaterra) de mayo a agosto de 1604 para negociar la paz entre los dos

países. El tratado de paz fue firmado por España e Inglaterra en la ciudad de Londres el 28 de agosto de 1604 y marcó el final de la guerra anglo-española de 1585-1604.

Incluso una coproducción hispano-británica, *Miguel y William* (2007) de la directora y guionista Inés París, especulaba, en tono de comedia, con un encuentro de Miguel de Cervantes y William Shakespeare en la España de finales del siglo XVI. Intrascendente comedia en la que Miguel de Cervantes (Juan Luis Galiardo) y William Shakespeare (Will Kemp), considerados los dos mejores escritores del siglo XVII, acordaron morir el mismo día, pero también coinciden en enamorarse de la misma mujer, Leonor de Vibero (Elena Anaya), quien intentará que ambos escritores unan su talento y hagan una obra juntos.

Una idea que también ha llegado al teatro. *The Curious Lifes of Shakespeare and Cervantes* es una obra escrita por la tailandesa Asa Gim Palomera que imagina qué hubiera pasado si se hubieran conocido.

Los maestros mayores de la lengua española e inglesa tuvieron destinos dispares que son, tal vez, emblemáticos de nuestras diferentes culturas. Ambos fueron genios literarios. Pero mientras Cervantes nunca salió de pobre, Shakespeare se hizo rico con sus obras. Pese a todo, los dos murieron de buen humor. Miguel, porque expiró con la pluma en la mano, escribiendo hasta el último día: «Llevo la vida sobre el deseo que tengo de vivir.» William murió contento porque su bien ganada riqueza le permitió retirarse joven, escribir menos y agasajar a sus amigos.

—Señor —respondió Sancho—, que el retirar no es huir, ni el esperar es cordura, cuando el peligro sobrepuja a la esperanza, y de sabios es guardarse hoy para mañana y no aventurarse todo en un día.

*Don Quijote*, primera parte, capítulo XXIII

Hamlet: ¡Ser, o no ser, es la cuestión!—¿Qué debe más dignamente optar el alma noble entre sufrir de la fortuna impía el porfiador rigor, o rebelarse contra un mar de desdichas, y afrontándolo desaparecer con ellas?

*Hamlet*, acto III, escena I

Cervantes y Shakespeare ¿cómo eran? A ciencia cierta solo existen imágenes irreales de ambos. No hay retratos de Cervantes. Todos los que conocemos son posteriores a su muerte, ni siquiera el más famoso, atribuido a Juan de Jáuregui, propiedad de la RAE. El retrato más fiable es el que él hace de sí mismo en las *Novelas ejemplares*, y está claro que es el retrato que quiere que los demás vean. Por ejemplo, se sabe que usó gafas y eso no aparece en ninguno de los retazos que fue dejando de su biografía en sus obras. Tampoco parece muy fiel el retrato más conocido de Shakespeare, obra de John Taylor. Se dice que es el más fidedigno, pero tampoco hay pruebas de que fuera hecho mientras vivía, además de que no guarda mucho parecido con el grabado del *First Folio* que hizo, después de morir, Droeshout.



Miguel de Cervantes  
la verdad



William Shakespeare

La andadura de Shakespeare como dramaturgo empezó tras su traslado a Londres, donde rápidamente adquirió fama y popularidad. Junto a siete socios integró la compañía Chaberslain's Men, más tarde conocida como *King's Men*, propietaria de dos teatros, The Globe y Blackfriars, que se hizo popular entre la plebe y la nobleza. Su estancia en la capital británica se fecha, aproximadamente, entre 1590 y 1613, año este último en que dejó de escribir y se retiró a su localidad natal, donde adquirió una casa conocida como *New Place*, mientras invertía en bienes inmuebles de Londres la fortuna que había

conseguido amasar. Con apenas cuarenta y seis años, William ya pasaba la mayor parte de su tiempo en la mansión de Stratford, disfrutando de sus hijas y de su nieta. Al cabo de pocos años Shakespeare enfermó y rápidamente falleció. Tenía cincuenta y dos años.

La muerte y la vida de Cervantes fueron muy distintas. Miguel murió ya con sesenta y cinco años en Madrid, en unas habitaciones alquiladas. Esos cuartos arrendados fueron una mejoría porque Cervantes, hasta un año antes de su fallecimiento, habitaba una vivienda «lóbrega». Miguel nunca tuvo ahorros. Fracasó en el teatro —al contrario que William— y ganó muy poco con sus poesías y novelas. Incapaz de mantenerse con su literatura, Cervantes empleó parte de su juventud como funcionario: primero fue soldado —herido y prisionero— y luego recaudador de impuestos. Pero no hizo fortuna; ni siquiera obtuvo una pensión. Después de los cincuenta años solo contaba con lo que pudiera ganar escribiendo. Poca cosa pese a la popularidad del primer Quijote, los derechos de autor que recibió por sus obras fueron magros. En su vejez, Miguel dependía de las dádivas de un conde y un arzobispo a los que debía adular. Y era tan pobre que no tenía ni para comprarse unos buenos anteojos con los cuales leer y escribir. Según Lope de Vega, los que usaba «parecían güevos estrellados, mal hechos».

### **Shakespeare y Cervantes: semejanzas y diferencias**

Hasta el siglo XVIII, a nadie se le ocurrió relacionar a Cervantes con Shakespeare. Cuando el autor inglés penetra en Europa y llega a España, el primer impulso es compararlo con los grandes autores de teatro español de su época (Lope de Vega o Calderón de la Barca). Es en el siglo XIX cuando surgen voces que llaman la atención sobre la que, a su entender, era la comparación más adecuada: la de Shakespeare con Miguel de Cervantes. El primero en hacerlo, como recuerda Ángel Luis Pujante, fue el escritor José Somoza en 1832: «Tradujo un fragmento del Enrique IV de Shakespeare y ahí dijo que los dos son comparables porque presentan, en contraste, la conducta de los hombres de honor con la de los rufianes.» Y así hasta hoy, en boca de Harold Bloom: «Cervantes y Shakespeare comparten la supremacía entre todos los escritores occidentales. Las personalidades ficticias de los últimos cuatro siglos son cervantinas o son shakespeareanas o, más frecuentemente, una mezcla de ambas.»

Varias obras de Shakespeare tienen elementos similares a los del episodio de Cardenio en *Don Quijote*. Por ejemplo, en *Otelo* y *El cuento de invierno* los personajes principales se sienten víctimas del desamor; en *Hamlet* y *El rey Lear* los protagonistas sufren o fingen locura, y en *Como gustéis* y *Sueño de una noche de verano* la acción se desenvuelve en un bosque.

Empecemos por las diferencias. Mientras que William Shakespeare opta por el verso, Miguel de Cervantes lo hace por la prosa. El primero es el gran maestro del teatro y la poesía, y el segundo de la narrativa, aunque también exploró la lírica y el drama. Ángel Luis Pujante, profesor de la Universidad de Murcia y traductor especializado en Shakespeare, apunta que los géneros condicionan mucho la expresión y la presentación de la obra, e influyen en el ritmo de la narración: «Si dentro de estilo y enfoque apreciamos también la capacidad de pensamiento, como decía Ortega y Gasset, comparado con Cervantes, Shakespeare parece un pensador o un filósofo.» Jesús David Jerez-Gómez, estudioso de Cervantes y profesor en la Universidad del estado de California, en San Bernardino (EE. UU.), señala, por su parte, que «mientras que el lenguaje de Shakespeare es más poético y de mayor complejidad, el de Cervantes se caracteriza por su sencillez y naturalidad. Frente al pesimismo del inglés, en el español podemos encontrar más optimismo y un estoicismo propio del mundo mediterráneo».

En cuanto a las semejanzas, Shakespeare y Cervantes fueron hombres del Renacimiento. Esto les llevó a tener influencias culturales similares y a idear, por tanto, planteamientos y soluciones similares para sus obras. Según Jesús David Jerez-Gómez, «ambos llevan sus experiencias vitales a la literatura, coincidiendo en mostrar un variado y heterogéneo grupo social, más rico si cabe en Cervantes, por su contacto con el mundo musulmán en Argel o la rica variedad social de la Andalucía de su tiempo».

Señala Jesús David Jerez-Gómez que Shakespeare y Cervantes «presentan en sus obras un tesoro de estudio sobre la naturaleza y la condición humana, la sociedad y los valores morales. Ambos se muestran, igualmente, muy críticos contra los abusos del poder y la nobleza, ocupándose de temas controvertidos cuyo tratamiento legitiman desde el marco de la ficción, y configuran los dos personajes más icónicos de las letras universales: el universo hamletiano y el quijotesco».



El profesor Jerez-Gómez encuentra otros puntos de conexión entre ambos maestros: la destreza en la caracterización de sus personajes. «Shakespeare les dota de una naturalidad casi coloquial. Los diálogos entre Don Quijote y Sancho presentan algo similar, con la brillante alternancia entre el discurso caballeresco, el culto y el coloquial. Es también compartido el uso del humor y el interés por el tema de la locura como exploración de la mente humana y símbolo de la libertad artística. Así mismo, la temática del conflicto entre la realidad y la apariencia, la historia y la ficción», destacan en los dos.

Con motivo del 400 aniversario de la muerte de Cervantes y Shakespeare, tuvo lugar los días 28 y 29 enero un simposio en el Exeter College de la Universidad de Oxford. Doce académicos españoles y británicos, expertos en Shakespeare y Cervantes, se dieron cita con el fin de analizar y revelar distintos aspectos sobre la vida y obra de los dos escritores. Entre los temas que se trataron se encuentra el contexto de la época en la que vivieron, el impacto que tuvo en sus respectivas obras, la influencia mutua y las similitudes y diferencias en sus estilos y temáticas; así como el interés que continúan despertando los autores y sus obras en la actualidad.

Brean Hammond puso sobre el tapete la querencia por la intertextualidad de los dos genios («todos los libros están hechos de muchos otros libros») y advierte que el Shakespeare tardío de *Cimbelino* encontró probablemente inspiración en la historia de *El curioso impertinente*. Shakespeare podría haber encontrado una caudalosa fuente de inspiración para sus comedias en la picaresca española. Trevor J. Dadson, que habló del «mundo multicultural» del Quijote, recordó que «España es en esa época la potencia dominante en Europa y su influencia económica y cultural se siente en Inglaterra», por ello «en muchas obras inglesas del siglo XVII hay un personaje español, que por lo general es el pícaro, el flaco o el malo». Edwin Williamson asegura que el auténtico poder del Quijote reside en la «locura». La locura como exploración de la mente humana en toda su complejidad. Los dos son hombres de su tiempo, pero van más allá y rompen las convenciones.

### Éxitos, letras y palabras

*La Galatea*, publicada en 1585 y de la que Cervantes quería hacer una segunda parte que nunca existió, fue su primera obra de éxito. En el caso de Shakespeare fue la primera parte de *Enrique VI*, escrita en 1590. La publicación,

en 1593, de su poema *Venus y Adonis*, fue muy bien acogida en los ambientes literarios londinenses. De su producción poética posterior cabe destacar *La violación de Lucrecia* (1594) y los *Sonetos* (1609), de temática amorosa y que por sí solos lo situarían entre los grandes de la poesía anglosajona. Su obra fue publicada por dos de sus compañeros actores en el *First Folio*, un compendio de 1623 con 36 obras del dramaturgo y que es la base de todos sus libros.

*El Quijote*, que por cierto han calculado que tiene 381.104 palabras, es la obra más traducida de toda la historia por detrás de la Biblia. Y *Hamlet*, por su parte, es la obra de teatro más representada del mundo. Se calcula que hay, de media, un «hamlet» cada cuatro horas en alguna parte del mundo. Pero, además, Shakespeare (aseguran) escribió 884.647 palabras, organizadas y distribuidas en 31.959 parlamentos y 118.406 líneas. Sus personajes mencionan el amor en 2.259 ocasiones y el odio, en 183. También inventó un total de 1.700 palabras y expresiones como *arrogance* ('arrogancia'), *bloody* ('sangriento'), *suspicious* ('sospechoso'), *gossip* ('cotilleos'), *dawn* ('amanecer'), *unreal* ('irreal') y expresiones como *no es oro todo lo que reluce*, que apareció por primera vez en *El mercader de Venecia*.

Octubre de 2018